

Ungdommelig tekstpraksis rundt 1900

Analyse av språk og tekst i fire minnebøker

Agnete Nesse

Artikkelen tar for seg fire minnebøker ført mellom 1899 og 1916. Utgangspunktet er en helhetlig tilnærming til teksttypen, der både tema for minneversene, struktur og illustrasjoner er analysert i tillegg til det språklige. I to av bøkene brukes landsmål i noen grad, og dette blir også trukket inn i analysen sammen med enkelte sider ved rettskrivningen. Siden dette er en teksttype som er både datert og signert med navn, blir for- og etternavnene til de fleste skriverne også analysert. Samtlige analyser viser forskjeller mellom de to bøkene som hørte til i byen, og de to som hørte til i bygde- og industristedsmiljø. Dette diskuteres i lys av norsk kulturhistorie og internasjonal forskning på minnebøker.

1 Innledning og presentasjon av minnebøkernes eiere

I denne artikkelen skal jeg se nærmere på en teksttype som i liten grad er utnyttet i norsk språk- og teksthistorisk forskning, nemlig minnebøker.¹ Historien til denne teksttypen er godt beskrevet (for eksempel Angermann 1971; Rossin 1985; Enerstvedt 1987; Skjelbred 2000; Ekrem 2002), både når det gjelder hvem som eide minnebøker, og hva slags tekster som ble skrevet i dem. Dette blir kort referert her, før jeg tar for meg forskjeller i tema, språk og struktur i minnebøkene til to søsterpar, det ene fra Bergen og det andre fra Nordhordland. Etter en presentasjon av de unge kvinnene og deres sosiale miljø følger en gjennomgang av tekstlige og språklige forhold ved

¹ Takk til to usedvanlig konstruktive fagfeller for gode innspill.

minnene i bøkene deres. Artikkelen rundes av med en presentasjon av navnematerialet disse bøkene byr på.

Å kjenne til minnebokens eier kan være til hjelp for å forstå teksten som foreligger. Ekrem (2002, 20) skriver at «Ett minnesalbum studerat med noggrannhet och inlevelseförmåga kan således berättas en hel del om ett levnadslopp.» Og om ikke hele levnetløpet til disse fire kvinnene har åpnet seg for denne leseren, så har lesningen gitt innblikk i deler av deres kulturelle og materielle hverdag gjennom viktige ungdomsår. En minnebok kan også betraktes som et språklig og kulturelt nettverk. I mange tilfeller er nettverket både tett og multiplekst, fordi de ulike skriverne ikke bare kjenner minnebokeieren, men også hverandre; de kan være slektninger, venninner, klassekamerater og lignende. Skjelbred (2000, 96) ser minneboken som en fellestekst bestående av alle de ulike minnene, en fellestekst som befinner seg mellom det private og det offentlige (Skjelbred 2000, 87). Selv om hver skriver henvender seg eksplisitt til minnebokens eier, forholder hun eller han seg nødvendigvis til boken som helhet og vet at andre skal se det hun eller han har skrevet.

Hvem var så eierne av de fire minnebøkene som danner bakgrunn for denne artikkelen?² Amalie Sætre (født 1879) og Sofie Sætre (født 1883) var søstre, begge født i Manger kommune (nå del av Alver kommune) i Nordhordland.³ De vokste opp i en stor familie, foreldrene drev gård, og faren var i tillegg emissær. Da bøkene ble ført, var de bosatt i Salhus (også i Nordhordland, nå en del av Bergen kommune), hvor de arbeidet på fabrikk. De fleste minnene i bøkene deres er ført i Salhus, men de har også hatt minnebøkene med seg hjem til Manger og fått minner skrevet i dem der. (Se figur 1 og 2.)

Bergenssøstrene Inga Karoline Erichsen (født 1887) og Alma Ingvarda Erichsen (født 1889) var døtre av foreldre fra Østlandet, faren arbeidet som maskinist til sjøs.⁴ De bodde i det området av Bergen som kalles Fjellsiden, i en storfamilie med tre generasjoner. Området var på den tiden et nybyggerstrøk med små trehus, beregnet

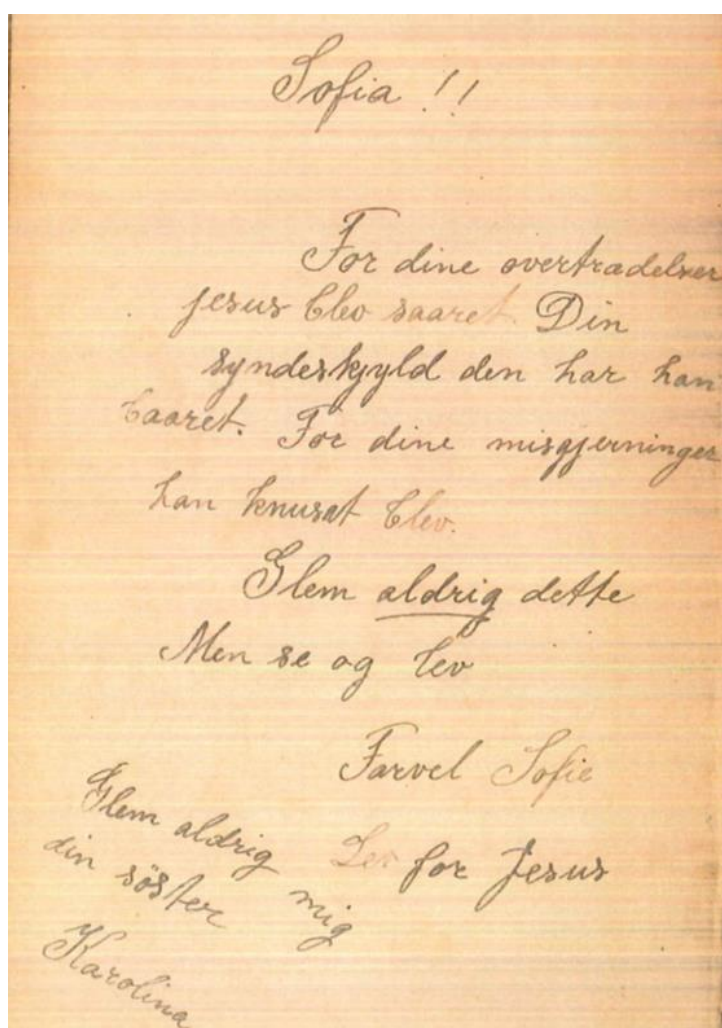
² Takk til Johan Myking og Berit Nesse, som har bidratt med minnebøkene til henholdsvis farmor og grandtante, og tidligere naboer. Takk også til Kenneth Bratland ved Statsarkivet/Digitalarkivet, som har hjulpet til med ytterligere opplysninger om minnebokeierne og deres familier.

³ Jeg har valgt å bruke navneformene *Sofie* og *Amalie*, som var døpenavnene deres. I minnebøkene brukes både disse formene og former på *-a*, altså *Sofia* og *Amalia*.

⁴ Jeg har valgt å kun bruke første fornavn på søstrene Erichsen, siden det kun er de navnene som brukes i minnebøkene. Jeg har også valgt å skrive etternavnet med *ch*, siden det er slik de selv skriver det. I Statsarkivets kilder brukes formen *Eriksen*.

for arbeiderklassen og middelklassen. De fleste av minnene i bøkene deres er ført i Bergen, men de har også hatt minnebøkene med seg på ferie.

Ut fra disse enkle opplysningene om de to søsterparene ser vi at der er noe forskjell i sosial status, siden søstrene Sætre arbeidet på fabrikk og søstrene Erichsen ikke arbeidet. I tillegg er det en geografisk dimensjon som ser ut til å kunne være viktig, altså den mellom by og bygd/industriested. Med dagens veinett er det riktignok bare 15 kilometer mellom Niels Klims gate, der søstrene Erichsen bodde, og Salhus, der søstrene Sætre bodde da bøkene ble ført, men den gang var både den geografiske, administrative og muligens kulturelle avstanden større enn den er i dag.

Sofia!!

For dine overtrædelser
Jesus blev saaret. Din
syndeskjyld den har han
baaret. For dine misgjerninger
han knusæt blev.

Glem aldrig dette
Men se og lev

Farvel Sofie
Lev for Jesus

Glem aldrig mig
din søster
Karolina

Figur 1. En side i Sofie Sætres minnebok. Søsteren til Sofie og Amalie, Karolina, utvandret til Amerika, så både *Farvel* og *Glem aldrig mig* er høyst reelle hilsener. Vi ser at Karolina bruker både *Sofia* og *Sofie* når hun skriver søsterens navn. Teksten er typisk for det religiøse preget i søstrene Sætres minnebøker.

Ut fra annen forskning på minnebøker (Angermann 1971, 22; Klintberg 1978, 62) er det interessant å undersøke om vi også i dette materialet vil kunne finne forskjeller mellom minnebøkene basert på forskjeller i sosiale forhold og på forskjellen mellom by og bygd. Før jeg går inn på de aktuelle tekstene i disse fire bøkene, vil jeg kort presentere sjangeren minnebok og det datamaterialet artikkelen bygger på.

2 Minnebøker

Minnebokens stammor finner vi på 1500-tallet i form av den tyske *Stammbuch*, brukt av adelige unge menn for å samle referanser (Helk 1994, 173). Videre spredte den seg til studenter, og utenlandske studenter som kom til tysktalende områder for å studere, brakte sjangeren ut i Europa. Derfor ser det ut til at land uten egne universitet fikk minneboken tidligere enn land som England, Italia og Frankrike (O'Dell 1992, 31). Skandinavia er tidlig ute med minnebøker, og bøker fra Sverige (inkludert Finland) og Danmark (inkludert Norge) viser innførsler fra mange land og på mange språk (Helk 1994, 195–212).

Helk viser at skandinaviske menn både eide egne minnebøker og skrev i minnebøkene til studieveinner fra andre land allerede fra slutten av 1500-tallet. Minneboken utviklet seg videre fra å være en slags CV til å kombinere sitat, ordspråk, dikt og tegninger (Helmers 2018, 24). Allerede på 1600-tallet begynner samtidens forfattere å bli sitert i minnebøker (Ekrem 2002, 15), mens når vi kommer til begynnelsen av 1800-tallet, hadde «Den svärmiska vänskapen [...] övertagit arenan» (Ekrem 2002, 23).

Den typiske minnebokeieren har også endret seg gjennom århundrene, i en demokratisk retning: fra adelige via studenter og borgerlige samfunnslag til å omfatte alle lag, inkludert arbeidere og bønder. Fra menn til både kvinner og menn og videre til kvinnedominans (selv om denne aldri er total). Og sist, men ikke minst fra unge voksne til tenåringer til barn. I den perioden som omhandles i denne artikkelen, fra 1890-årene til de første årene av 1900-tallet, er minneboken særlig populær blant kvinner i slutten av tenårene og tidlig i 20-årene.

I varierende grad er minnebøkene sammensatte tekster, og dette preget øker gjennom historien. Minner fra 1800-tallet kan gjerne bestå av kun et dikt og en signatur, mens når vi kommer ut på 1900-tallet, blir det vanligere at minner består av både tekst og tegning, farger, grafiske ordleker og annet (Klintberg 1978, 69).

Forskningen på minnebøker er nesten like gammel som sjangeren selv (Helk 1994, 174), men i moderne tid er Gertrud Angermanns avhandling fra 1971 et tydelig referansepunkt for nærmest all annen forskning. Hennes hovedtilnærming er å se minnebokversene som folkelitteratur, og hun beskriver tekstene som «Dichtungen, die

die höchsten Höhen mehr erstreben als erreichen». At tekstene streber mot noe høyere enn de når, er en treffende karakteristikk også av mange av diktene i mitt materiale.

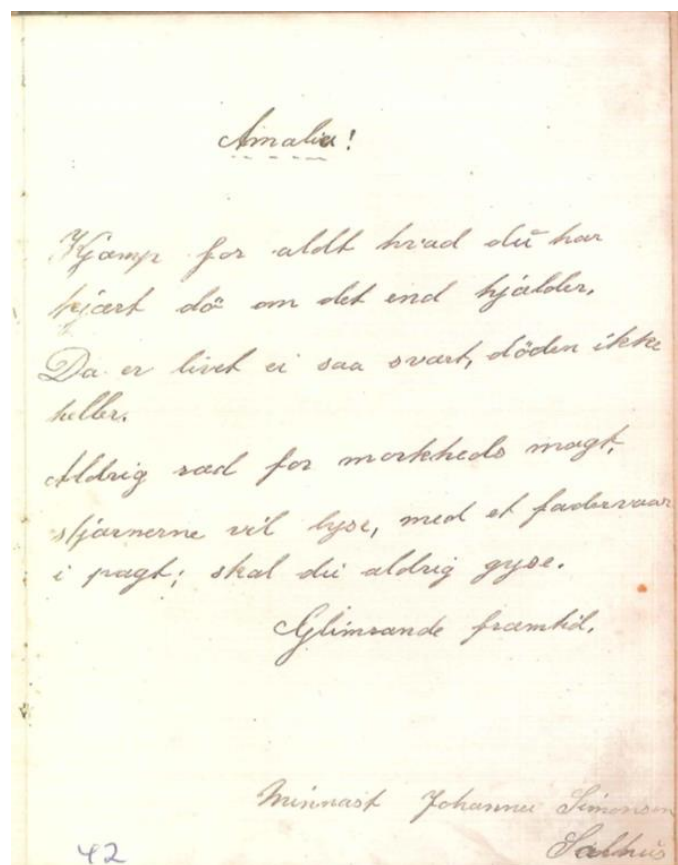
I tillegg til Angermann er det særlig Jürgen Rossins avhandling fra 1985 som har vært relevant for dette arbeidet, siden hans studie er noe så sjelden som en tekstlingvistisk analyse av 2012 tekster (Rossin 1985, 56). Det meste av forskningen på minnebøker internasjonalt er foretatt av litteraturforskere eller av folkeminneforskere, de siste med særlig fokus på hvordan unge mennesker, særlig jenter, sosialiseres inn i voksenkulturen via disse tekstene (se for eksempel Blaakilde 1988; Herzebergs 2009).

Amalia!

*Kjæmp for aldt hvad du har
kjært dø om det end hjælder,
Da er livet ei saa svært, døden ikke
heller.*

*Aldrig ræd for mørkheds magt,
stjærnerne vil lyse, med et fadervaar
i pagt; skal du aldrig gyse.
Glimrænde fræmtid.*

*Minnast Johanne Simonsen
Salhus*

Figur 2. En side i Amalie Sætres minnebok. I tilteksten ser vi at Johanne først har skrevet *Amalie* og så rettet siste bokstaven til en *a*. Hovedteksten er de to siste strofene av «Alltid freidig når du går», diktet av den danske Christian Richard i 1868. Legg særlig merke til substantivet *mørkheds*, som har erstattet originalens *Mørkets*. Det er en kreativ meddiktning som finnes i flere minnebøker.

3 Materialet

Minnebøkene som er gjenstand for analyse i denne artikkelen, består av fire bøker med i alt 197 minner. Noen minner består av flere elementer, for eksempel et dikt og en lengre hilsen, men en innførsel regnes her som ett minne så lenge det er knyttet til én signatur. Disse fire minnebøkene er del av et større minnebøkkorpus som strekker seg fra 1819 til 1978. Alt i alt dreier det seg om 26 minnebøker eid av tre menn og 23 kvinner. Alle minnebøkene er fra Vestlandet mellom Sunnhordland og Nordfjord; de fleste minnene er datert i Bergen. Dette materialet har så langt blitt brukt til å utforske norsk rettskrivning i historisk perspektiv (Nesse, under publisering a) og til å studere tekster og illustrasjoner i minnebøker som uttrykk for motstand mot okkupasjonen under andre verdenskrig (Nesse, under publisering b).

Selv om jeg i denne artikkelen kun analyserer fire av minnebøkene i det samlede materialet, henviser jeg flere steder til tendenser i materialet som helhet.

4 Tekstene

4.1 Tema

Minneboktekster er oftest vers med enderim, og det er oftest tekster som skriverne ikke har diktet selv, men hentet fra kilder som salmebøker, sangbøker eller andre minnebøker. Det er også sannsynlig, gitt oppfatningen rundt utenatføring i tidligere tiders pedagogiske praksis, at mange har skrevet ned minner «fra hodet», og en kan si at minneversene har slektskap med annen folkelig, muntlig tradert litteratur (Ekrem 2002, 48). Det samme minnet kan opptre flere ganger i samme minnebok, men oftest er det forandret litt, og signatur og illustrasjoner er forskjellige fra minne til minne. Derfor vil hver minnebok være en unik sammensetning av deltekster (Rossin 1985, 27).

Selv om mange tema går igjen gjennom minnebøkhistorien, er det slik at noen tema er vanligere i noen perioder, og dette ser ut til å være internasjonale tendenser. For eksempel finner Klintberg (1978, 54) i sitt svenske materiale at perioden 1850–1910 er preget av svært mange tekster som innprenter moralske bud eller uttrykker en allmenn livsfilosofi. Andre har vist at det særlig er etter første verdenskrig at de humoristiske minnene begynner å bli vanlige, mens metaminner – minner om å minnes hverandre – er en selvfølgelig del av alle minnebøker både på 1800- og 1900-tallet. Disse tendensene finner jeg igjen i mitt materiale.

Jeg har delt tekstene i de fire minnebøkene inn i fem grupper. Kategoriene avviker noe, men ikke mye fra kategoriseringer presentert hos Angermann (1971, 233, 269), Rossin (1985, 265) og Enerstvedt (1987, 35). Den første kategorien, kalt *Glem meg ei* i tabell 1, er satt sammen av metatekster om det å skrive i en minnebok på den ene siden,

og tekster der skriveren ber om at minnebokeieren ikke må glemme henne/ham, på den andre. *Ønske om lykke* dreier seg om tekster der lykkeønskningene er generelle, og altså verken er betinget av religion eller det å få seg en mann. Der lykkeønskningene er knyttet til religion eller kjærlighet/ekteskap, er minnet kategorisert under *Kristne tekster* eller *Kjærlighet og ekteskap*. Kategorien *Kjærlighet og ekteskap* er kjennetegnet ved mye humor, men også formanende vers om å ikke gi seg hen til den første og beste er representert her. En stor kategori uansett når og hvor minneboken er skrevet, viser seg å være formidling av kloke ord, her plassert i kategorien *Generell livsvisdom*. Plasseringen av vers i de ulike temakategoriene har ikke vært spesielt problematisk, selv om en del minner gjerne kunne vært plassert i ulike kategorier. En egen kategori for humoristiske vers kunne for eksempel vært aktuelt, men i disse minnebøkene er de humoristiske minnene primært knyttet til kjærlighet og ekteskap, derfor valgte jeg å legge dem inn der.

Minnebok- eier	Glem meg ei		Ønske om lykke		Kjærlighet og ekteskap		Generell livsvisdom		Kristne tekster		I alt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Alma	16	30	6	11	11	21	19	36	1	1	53	100
Inga	7	28	1	4	8	32	9	36	0	0	25	100
Amalie	4	7	6	10	5	8	14	23	31	52	60	100
Sofie	12	21	6	10	11	18	13	22	17	29	59	100

Tabell 1. Temakategorier i minnebøkene, forekomster og prosentandeler

Hvilke forskjeller finner vi mellom søsterparene, og eventuelt innad i hvert par? Tabell 1 viser at det i minnebøkene til Alma og Inga fra Bergen kun er ett eneste kristent minne, og det er de to første strofene av *Alltid freidig når du går*. Fraværet av kristne minner er påfallende, både fordi religion var en så stor del av tilværelsen for unge mennesker rundt 1900 (se også Blaakilde 1988, 23), men også sammenlignet med andre bøker i mitt minnebokmateriale. Vi kan ikke tolke mangelen på kristne minner som et typisk byfenomen, men vi kan slå fast at nettverkene til Alma og Inga ikke forbandt minnebokskriving med religiøse uttrykk.

Hos Amalie ser vi derimot at nesten halvparten av minnene har kristent innhold, og også hos Sofie er dette den største kategorien, selv om forskjellen søstrene imellom er stor. I disse bøkene fra Salhus finner vi både typiske kristne minner kjent fra andre bøker, og mer personlige og inderlige tekster. Ett av de mest brukte kristne minnene, som dukker opp fra tid til annen gjennom 100 års minnebokpraksis, bare med endret rettskrivning, er dette: «Glæde uden gud ei / findes uden gud ei / findes fred tom / den

lykke er som / findes nar man glemmer / Gud der ved». Mer intens, og absolutt sjeldnere, er denne salmeteksten: «Se gjælden blev betalt for dei / paa Golgatha af Jesus! Til Him- / len han dig aabnet vei O, giv dig nu / til Jesus! Sødste navn i jordens / dal, sødste navn i Himlens sal! Altid / sangen lyde skal: Jesus Kjære Jesus.». Dette vitner i større grad enn det første minnet om en aktiv stillingstagen til et kristent fellesskap (se også figur 1 og 2).

Ser vi på kategorien *Kjærlighet og ekteskap*, er det igjen Amalies bok som skiller seg ut med bare 8 % minner, mens de andre tre ligger mellom 18 % og 32 % i denne kategorien. Flere forskere (f.eks. Blaakilde 1988) fremhever hvor viktig denne typen minner er i sosialiseringen av unge kvinner til koner og mødre. Men ikke alle er enige i dette, for eksempel finner Angermann (1971, 230) at de fleste minneboktekstene handler om menneskelivet generelt, og at kun få minner er spesifikt kjønnnet. At det er i kategorien *Kjærlighet og ekteskap* humor først dukker opp, kan vi illustrere ved følgende, begge fra Ingas bok: «Jeg ønsker dig / bare et tarve- / ligt hus med / mand og med / barn med rot- / ter og mus» og «Gid du lille, / due, snart maa blive / frue, gift med en rusten / skrue».

Litt mer alvor ligger i kjærlighetsminnene i bøkene til Amalie og Sofie, som i denne advarselen: «Du vandrer al fremtid / imøde med fræidige smil / paa dit kind, kan hende / der gaar dig en i møde / som kalder dig kjæresten / sin, men vogt dig og vær / da forsigtig giv du ikke / efter for alt, kan hende han / er ei den rette, den ven som / du nu har dig valgt!»

I Ingas bok dukker også livsvisdom opp i form av en grafisk variant som holder seg gjennom hele 1900-tallet, nemlig «Verden gaar ofte paa kryss og / tvers som ogsaa dette lille vers.» Teksten er skrevet som en stor X på siden, der første linje er skrevet nedover diagonalt fra øvre venstre hjørne og andre linje er skrevet nedover diagonalt fra øvre høyre hjørne. Klintberg (1978, 69) og Ekrem (2002, 77) regner dette som ett av de aller vanligste svenske minnene, så det er et godt eksempel på utbredelsen av minner på tvers av språkgrensene.

I alle bøkene er der eksempler på at ett og samme minne brukes flere ganger, og ofte er rettskrivningen forskjellig fra gang til gang. Fra Ingas bok finner vi et eksempel fra kategorien *Ønske om lykke*:

- (a) End er du ung / og aaben for glæde, / end er dit liv / Kun en legende dans. / Gid du stedse / paa roser, maa træde, / strøed af venskab og / kjærligheds glans.
- (b) Endnu er du ung og saa aaben for glæder / Endnu er dit Liv en legende Stav / Gid du paa Roser stedse maa træde / Strøet af Wenskabs! og Kjærlighets Krans

Forskjellene mellom (a) og (b) kan tyde på at minst én av de to skriverne har lært dette utenat og skriver det ned som hun husker det. Siden tekster brukt i skolen ble fornorsket etter hvert som rettskrivningsendringene ble gjennomført, kan også ulike forelegg være grunnen til variasjonen.

Fra Almas bok finner vi et populært vers fra kategorien *Generell livsvisdom*. Det opptrer tre ganger, helt identisk, bortsett fra at «*Norges datter*» varierer med *Norges Datter* og «*Norgesdatter*»:

- (a) Lig blomsterknoppen i sin drøm, / din fremtid ei du fatter. / Udfold dig frisk i livets strøm, / bli klog og from, / bli kjæk og øm, / en rigtig ægte «Norges datter.»

Dette minnet kan også tjene som illustrasjon på hvor sømløst danske tekster ble overført til norsk, ved enkel tilpassing. Den ortografiske tilpassingen blir mer påtagelig utover på 1900-tallet, men i dette diktet er det et vesentlig innholdsmoment som er endret. Diktet er opprinnelig fra 1856, tittelen «Til en trettenaarig Pige», og det var skrevet av den danske Christian Winther:

- (b) Liig Blomsterknoppen i sin Drøm / Endnu din Fremtid ei Du fatter; / Udfold Dig frisk i Livets Strøm, / Bliv klog og from, bli kjæk og øm, — / En rigtig, ægte Danmarks Datter!

Etter at diktet vel var plantet om til norsk jord, ble det populært, ikke minst i minnebøkene som ble skrevet under andre verdenskrig, da med tjukke streker under *Norges*, gjerne i rødt, hvitt og blått.

Også hos Amalie gjentas kloke visdomsord flere ganger. Her møter vi både noen strofer av «Alltid freidig når du går», som ifølge Enerstvedt (1987, 41) er den mest brukte minneteksten i hennes materiale. Denne teksten finnes også i danske og svenske minnebøker, og er svært vanlig i mitt materiale (Blaakilde 1988, 42; Ekrem 2002, 131). Kun hos Sofie finner vi landsmålsminner som gjentas, også her er det *Generell livsvisdom* som formidles i form av en liten del av diktet «Heimhug» av Elias Blix fra 1906. Den delen som brukes som minne, er de siste fire linjene av siste strofe:

- (a) Du aldri finn kor / langt du fær. Ein stad / som heimen dyr og kjær. / Der dal, og fjord, og fjell, / og lid lig bjart og bli / I ljuset frå di barndoms tid.
- (b) Du aldri finn, kor / langt du fer, ein stad / som heimen dyr og kjær, / der fjell og fjord og dal og lid / ligg bjart og blid i ljuset / fraa di barndomstid.

Samlet for alle minnebokminnene er, uansett om de dreier seg om å minnes, om lykke, kjærlighet eller tro, at de er skrevet i vennlighet. Dette er en teksttype som er oppbyggelig i ordets rette forstand.

4.2 Tilmekst og fratekst

Minnebokinneførsler er en type formeltekster, og i omtalen av disse kan en dele inn på ulike måter. Skjelbred (2000, 90) deler formelen inn i «fem deler foruten innlednings- og avslutningsformular»; det er en inndeling som kan fungere fint for hennes materiale fra en seminarminnebok fra ca. 1880. De minnene vi finner hos søstrene Sætre og søstrene Erichsen, er det mer naturlig å dele i tre: tiltekst, hovedtekst og fratekst. Tilmekst er det som eventuelt står før selve diktet, for eksempel *Amalia!*, *Et Minde*, *Til Sofie* osv. Fratekst er det som står under selve diktet, både hilsen, navn på skriver, sted og dato.⁵

Ser vi på bruken av tiltekster og fratekster i de fire minnebøkene, finner vi både likheter og forskjeller. Generelt er både tiltekst og fratekst knappere i bergensbøkene og mer utførlige i salhusbøkene. I bergensbøkene er det ikke vanlig å skrive navnet på minnebokeier øverst på siden. Alt i alt er det bare seks tilfeller av tiltekst, tre i hver av bøkene. I Almas bok forekommer *Alma* én gang og *Kjære Alma* én gang. I tillegg er det faktisk én skriver som har tatt feil av søstrene, og skriver *Kjære Inga*. I Ingas bok er det to tilfeller av *Minde* og så er det én *Kjære Inga*, denne gangen i rett bok. Denne sparsomme praksisen, der hovedteksten oftest står først uten noe over, peker bakover i tid, i bøker fra før 1890 er det ikke vanlig å bruke navn på eier som tiltekst. Skriverne i bøkene fra Nordhordland er mest moderne i utformingen av tiltekst. Både hos Sofie og Amalie er det ca. 10 % av skriverne som bruker navnet til minnebokeieren, ofte alene med utropstegn etter. Denne bruken av navn som del av tiltekst finner vi igjen på 1900-tallet, der den går fra ca. 10 % på 1920-tallet til nærmest obligatorisk når vi kommer til 1970-tallet. Også når det gjelder å bruke ordet *Minde*, ser vi denne forskjellen mellom det moderne og det konservative. Over halvparten av skriverne i salhusbøkene har dette ordet øverst, enten alene eller sammen med navn. I Almas bergensbok brukes ikke *Minde* en eneste gang, hos søsteren Inga finner vi det i to innførsler. På 1920-tallet ble *Minne* brukt i ca. halvparten av innførslene, mens det å begynne minnet med *Minne til x* blir det langt vanligste etter andre verdenskrig. En variant av *Minde* som vi også finner i salhusbøkene, er *Til Erindring* eller bare *Erindring*.

Frtekstene er noen ganger ganske lange, fordi en skal ha med både dato, navn, relasjon og en personlig hilsen. Et eksempel fra Sofies bok er en innførsel som har *Sofie* som eneste tiltekst. Deretter følger Behrens dikt «Syng kun i din Undoms vaar» før frateksten lyder «Lykkelig Fremtid. Mindes. Kristine Mjelde. Salhus den 19-2-07». Uttrykket *Lykkelig Fremtid* ser ut til å være en bygdekonvensjon. Også fra senere på 1900-

⁵ Det hender at sted og dato står øverst på siden, men dette blir vanligere etter andre verdenskrig.

tallet finner jeg denne hilsenen kun i innførsler som er skrevet i bygdemiljø, i variantene *Lykkelig Fremtid*, *Lukkeleg Framtid*, *Ljos Framtid* osv. Dette språklige uttrykket ser altså ut til – uansett målform – å ha en sterk kobling til bygdekultur.

Et annet trekk som også kun finnes i de to bøkene til søstrene Sætre, er koder etter navnet på skriveren. Det er ganske korte tallkoder, og helt klart for korte til å være navnet en gang til på en annen måte. Koder er sparsomt omtalt i litteraturen, men Enerstvedt (1987, 67) nevner kort at hele versene kunne være skrevet med kode, og presenterer et bilde fra et minnebokblad fra 1945 der det under navnet på skriveren er en kode som ligner morse, med prikker og streker. Ekrem (2002, 123) utdyper litt mer og forteller at bestemte tallkoder i minnebøkene kunne fungere som spådomsleker der en kunne få vite noe om fremtiden sin, for eksempel om ektemann og barn.

4.3 Illustrasjoner

Det er en tendens i minnebokhistorien at illustrasjoner blir mer vanlige etter hvert som minnebokeierne blir yngre utover på 1900-tallet, og som Angermann (1971, 46) har registrert fra sitt materiale, synker kvaliteten på illustrasjonene i takt med synkende alder. Unntak er lærere og foreldre som bidrar med mer kunstferdige illustrasjoner. Også Rossins materiale består av minnebøker både med og uten utsmykning, og i de tilfellene utsmykning er brukt, er der flere glansbilder enn tegninger (Rossin 1985, 161). Den høye andelen glansbilder kan være grunnen til at han ikke finner at tekstkommenterende illustrasjoner er utbredt (Rossin 1985, 165).

Tegningene i bøkene til søstrene Erichsen i Bergen er gjennomgående svært fine, oftest tegnet med blyant eller penn, og ikke fargelagt. Angermann (1971, 44) legger vekt på at jenter i øvre sosiale lag ofte fikk tegne- og maleundervisning, og kvaliteten på noen av tegningene i bøkene til søstrene Erichsen kan tyde på at noen av skriverne befinner seg i denne gruppen. Det aller vanligste motivet i minnebøker gjennom alle tider er blomster, men også tekstkommenterende illustrasjoner finnes. I bøkene til søstrene Erichsen er der eksempel på dette. Ett er en relativt stor blekkflekk tegnet øverst på siden, ledsaget av følgende tekst: «Naar du ser paa denne klat, saa tænk paa den som har den sat.» Et annet eksempel er en vakker tegning av et landskap med busker, vann og hus, der teksten er: «Om du faar se dig om i / syd eller vest saa vil det / komme dig i tanken / at gjemme er dog aller / best.»

I søstrene Erichsens minnebøker finner vi til sammen 21 illustrasjoner. Av disse er det ett glansbilde som viser en jente med fine klær. Dessuten finner vi én tørket blomst (bare stilken er bevart) og ett bilde av blomster som ser ut til å kunne være klippet ut av en tapetbit eller lignende. Resten er, i tillegg til den omtalte blekkflekken, tre tegninger av landskap med og uten hus, og ellers blomster – enten enkle blomster, buketter eller ranker.

I søstrene Sætres minnebøker er der knapt noen illustrasjoner. Hos Amalie er der én eneste blomst, relativt enkelt tegnet med blekk. I tillegg er det tre stykker som har tegnet et stilisert tre eller en busk uten blader. Et slikt tre dukker opp én gang hos Sofie, og utgjør det eneste bidraget til illustrasjoner i hennes bok. Det er mulig at disse forskjellene skyldes ulik bakgrunn hos skriverne, eller hvor mye tid de har hatt tilgjengelig til å gjøre seg flid med innførslene. Men like gjerne kan det skyldes ulik tekstkultur, og at det stiliserte, bladløse treet var den eneste illustrasjonstypen som var vanlig i dette aktuelle miljøet.

5 Språket i tekstene

5.1 Målformene

Bøkene til de to søsterparene er ført mellom 1899 og 1916; de fleste tekstene er datert mellom 1900 og 1907. Det vil si at vi befinner oss like etter jamstillingsvedtaket og åpningen for landsmål som undervisningsspråk i skolen. Det er altså vel verdt å se om en kan finne spor av disse nyhetene i minnebøkene.

I Almas bok fra Bergen er alle minnene skrevet på noe som kan karakteriseres som en akse fra dansk til riksmål. Det samme gjelder for Ingas bok, bortsett fra ett minne som har en norsk og en tysk del. Den tyske delen er en gjenganger både i tyske og norske bøker: «Sage nicht alles, / was du weist. / Aber weiss alles, / was du sagen.»⁶ Vedkommende har ønsket å være anonym, og skriver under med «Ein wohlbekant. / ?».

I Amalies bok fra Nordhordland er fordelingen slik at 50 av minnene er på dansk/riksmål, 5 er på landsmål, mens 5 er blandet i den forstand at både riksmål og landsmål brukes i samme innførsel. Et eksempel på det er følgende, der diktet er på riksmål og frateksten på landsmål: «Amalia! / Gid alt det gode, Jorden / har i øie, og alt, hvad himlen / ved at sende ned, maa følge dig / paa dine ferdsels veie, det ønsker / jeg i tid og evighed. / Takk for samværet! Amalia / minast Bergitta Helle / Salhus den 14 September / 1909 / Ljos framtid!». Motsatt mønster, der hovedteksten er på landsmål og frateksten på riksmål, finnes også. Sterkest er landsmålspreget hos Sofie, med 45 minner på dansk/riksmål, 10 på landsmål og 4 blandete minner. Elias Blix er hyppig representert, for eksempel med denne salmen som han gav ut i 1875, og som skriveren i Sofies bok har gjengitt slik: «Synd og sorg er syskin- / ord, fyljast jamnan her paa / jord. Synd fraa gud os heve / skilt Difyr lid vort hjarta / ilt: Hjartat, som aat Gud er / skapt syrgjer naar det Gud / hev tapt.»

⁶ 'Si ikke alt hva du vet, men vit alt det du sier.'

At vi ikke finner landsmål i minnebøkene fra Bergen, er ikke uventet. Verken tidligere eller senere bøker fra Bergen har landsmål/nynorsk, med få unntak. Hovedmønsteret i bøkene fra Bergen er bruk av dansk/riksmål og noe tysk på 1800-tallet, og kun riksmål/bokmål på 1900-tallet.

Det er ikke rom her for å diskutere utbredelsen av landsmål som opplæringsmål, og eventuelle andre inspirasjonsveier for landsmålet slik det fremstår i minnebøkene fra Nordhordland rundt 1900. Men en tendens kan likevel nevnes: Med tanke på at de fleste minnebokskriverne i bøkene til søstrene Sætre er kvinner, så er det påfallende at det er like mange menn som kvinner som skriver landsmål (17 av hver når en teller rene landsmålsminner sammen med blandete minner der kun én av delene er på landsmål). Det er altså relativt sett flere menn enn kvinner som velger å ta i bruk det nye skriftspråket, noe som kan være et innspill i diskusjonen rundt kvinner og menn i den tidlige kampen for landsmålet (se særlig Bjørhusdal 2001; også Hoel 2014).

5.2 Rettskrivningen

I alle minnebøker er der mange skrivefeil. Noen er utføringsfeil («slurvefeil»), som typisk kan være bokstaver eller diakritiske tegn som mangler. Andre er kunnskapsfeil, der skriveren rett og slett ikke er godt nok kjent med gjeldende norm. Både på 1800- og 1900-tallet ser vi problemer rundt de såkalt stumme konsonantene (Nygaard 1945, 2), og i materialet mitt er det for eksempel vanlig at presensformen *vet* hyppig dukker opp i formen *hved*, senere *hvet*. Perioden før og etter 1900 var preget av mye diskusjon og ulik praksis i norsk rettskrivning (Nygaard 1945, 69). Selv om det var bestemt hvilke bøker som skulle brukes i skolen, betyr ikke det at hele befolkningen fulgte de skrive-reglene som sto i disse bøkene.

I gjennomgangen under har jeg valgt å se på noen få språktrekk, der jeg har gått gjennom alle forekomster i de fire bøkene. Jeg har så konferert med *Ordbog over det danske sprog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2020) som presenterer vanlig rettskrivning (med varianter) for perioden 1700-1950, og jeg har sett på Nasjonalbibliotekets tjeneste NB N-gram (Nasjonalbiblioteket 2020) for å få en pekepinn på hva som var den vanligste skrivemåten i norske publiserte tekster.

Valget av språktrekk er styrt av to faktorer: Det ene er at dette er rent ortografiske trekk, slik at variasjonen primært vil si noe om skriftkultur, ikke om hvorvidt dialekten vises i skrift. Det andre er ønsket om å få en pekepinn på i hvor stor grad rettskrivningen av 1917 (Den departementale rettskrivningskomite 1918) hadde grunnlag også i reell bruk, med andre ord om ungdom som skrev rundt år 1900, foregrev den nye rettskrivningen.

5.2.1 *e* og *æ*

To bokstaver som det ser ut til å ha vært vanskelig å fordele gjennom hele 1800-tallet og frem til en god stund etter reguleringen i 1917, er *e* og *æ*. Gjennom 1800-tallet var det debatt mellom både norske og danske språkvitere om hvordan distribusjonen burde være, og både artikulatoriske, etymologiske og morfologiske hensyn ble veid mot hverandre. Forfattere som Bjørnstjerne Bjørnson og Peter Christen Asbjørnsen vekslet mellom *e*-skrivning og *æ*-skrivning gjennom forfatterskapet (Ibsenforbundet 1997, 52; Popp 1977, 49–63), og Lundebye (2001, 384) nevner at Bjørnson brukte *æ* der dansk vanligvis hadde *e*, som i *snesmæltningen*, *bærgkanten*, *fjæll*, *æen* (= *end*).

Skriverne i bøkene til søstrene Erichsen følger i stor grad det som er vanlig både i samtidens dansk og i Nasjonalbibliotekets tekster. Men et særnorsk ord som *kvæld* skrives både *kvæld* og *kvæld*, selv om *kvæld* er en helt marginal form i NB Ngram-listen.⁷ Vi finner også formen *tvers*, der dansk har *tværs*, men her følger skriveren ifølge NB Ngram-listen norsk sedvane etter 1880. Et ord som også viser endring i løpet av 1800-tallet, er *dessverre*, som vi finner i Almas bok i formen *desverre*. Fire mulige skrivemåter er i bruk på den tiden minnebøkene er ført: *dessverre*, *dessværre*, *desverre* og *desværre*. Før 1867 dominerer *desverre* – uten *æ* og med én *s*. Denne formen er marginal i listen etter 1867, da *desværre* med *æ* og én *s* tar over og er den mest brukte formen frem til 1927, da den moderne skrivemåten *dessverre* blir den mest brukte – i tråd med rettskrivningsnormen av 1917. Skrivemåten med *æ* og to *s*-er dukker opp i 1880 og er i bruk siden, men helt marginalt. Oppsummert for dette ordet i 1900 er at *desværre* er den langt hyppigste formen, de tre andre er i bruk – men de er svært sjeldne. Det at de faktisk finnes i trykte kilder, gjør likevel at minnebokens *desverre* må kunne sies å være i tråd med sin tid. Minnebøkene har ellers både *kjek* og *kjæk*, der *kjek* er vanligst i norske publiserte tekster før 1840, og *kjæk* er vanligst den tiden minnebøkene ble skrevet.

Alt i alt finner vi bare to tilfeller av det vi kan kalle hyperkorrekt *æ* i minnebøkene til søstrene Erichsen. Det gjelder formene *forælske* og *nættets*, der både dansk og norsk rettskrivning har hatt *e*. I et såpass stort materiale, og sammenlignet med tekstene i bøkene til søstrene Sætre, vitner dette om at skriverne, i hvert fall på dette feltet, har en slags felles enighet om hvordan fordelingen av *e* og *æ* skal være.

I bøkene til søstrene Sætre er bildet adskillig mer broket. Det skyldes ikke primært bruken av landsmål i noen av minnene, for også i landsmålsminnene er fordelingen mellom *e* og *æ* variabel. Vi må heller anta at skriftkulturen disse minnebøkene er en del av, er preget av mer variasjon, knyttet både til skolegang og til bevisstheten om, og delvis kjennskapet til, to målformer. Hovedbildet er at bokstaven *æ* brukes hyppigere enn det som var regulert – selv i dansk. Dette gjelder *fjærnt*, *fræmtid*, *glæmme*,

⁷ *Kvæld* står riktignok i den danske ordboken, men det opplyses om at *aften* er det vanligste.

hjärte/hjärta, hæld 'hell', mæg pron., snækken, stjærnerne, tjæner, tæl 'til', tæmpel, udrætte, undertægne, vænder, værden. Én eneste forekomst av æ i trykklett endestavelse finner vi i *knusæt 'knust'*.

Det vi kan kalle overforbruk av *e*, er langt mindre hyppig i minnebøkene til søstrene Sætre enn overforbruk av *æ*, de eneste eksemplene er *fornermelser, kjerligheden, kjert adj.*, i tillegg til det som kanskje kan ses som lån fra landsmål i riksmålsrettskrivningen: *vere*.

5.2.2 Stum *d*

Også bruken av stum *d* ble regulert i 1917.⁸ Har våre unge skrivere begynt å fjerne stum *d* allerede rundt 1900, eller legger de inn ekstra *d*-er som hyperkorreksjon? Hos søstrene Erichsen er stum *d* stort sett regulert som i dansk, med tre eksempler som peker fremover til *d*-løs skrivemåte: *kryss, best* og *enskjønt*. Hyperkorrekt innsetting av *d* er noe hyppigere, og finnes i *flodt 'flott', glands 'glans', hendad 'henad' og vendlig 'vennlig'*.

Hos søstrene Sætre finner vi det samme når det gjelder stum *d* som hos søstrene Erichsen, altså at skriversne for det meste følger sedvanlig praksis. Eksempel på *d*-løse skrivemåter er *go (rm) 'god', kjent (rm), li (rm), sunhed (rm), verslig (rm), bli (lm) 'blid', got (lm) 'godt', ilt (lm) 'ildt', or (lm) 'ord', senne (lm) 'sende'*. Vi ser at de *d*-løse ordene fordeler seg jevnt mellom riksmålstekster og landsmålstekster, noe som betyr at de relativt sett dukker oftere opp i landsmålstekstene. Flere av disse skrivemåtene, som *kjent*, peker fremover, mens andre, som *got*, også i dag faller utenfor normen. Samtlige gjenspeiler vanlig uttale av ordene, kanskje med unntak av *verslig*, der uttale både med og uten *d* har vært brukt. Det må likevel tilføyes at *verslig* ifølge den danske ordboken var en relativt vanlig skrivemåte av ordet i eldre tider.

Når det gjelder innsetting av hyperkorrekt *d* hos søstrene Sætre, finner vi følgende: *aldt (rm) 'alt', blodt (rm) 'blott', lindjer (rm) 'linjer', omkrandse (rm) 'omkranse', rendt (rm) 'rent', helder (rm) 'heller', skjøndt (rm) 'skjønt', velmendt (rm) 'velment', vendlægt (lm) 'vennlig'*. Vi ser her at, med unntak av *vendlægt*, er alle tilfellene av innsatt *d* skrevet i riksmålsminnene. Dette kan vi kanskje tolke forsiktig som at det er en større forventning hos skriversne om at riksmålet har mange stumme *d*-er, mens landsmålet i større grad følger talemålet.

⁸ Rettskrivningen skiller mellom «falsk *d*», som har sin bakgrunn i palatalisering av *nn* og *ll*, og «etymologisk *d*», som senere har blitt assimilert i de fleste norske dialekter. For skriversne ser det ikke ut til at dette skillet har vært meningsfullt, derfor slår jeg kategoriene sammen og kaller det *stum d*, vel vitende om at de ikke er stumme i alle norske dialekter. For en mer utførlig behandling, se Vikør (2018, 400–401) og Lundeby (2001).

5.2.3 *å* og *aa*

Der er en rekke andre rettskrivningspørsmål en kunne tatt med, men i denne artikkelen har valget vært å presentere minnebøkene som helheter. Derfor tar jeg ikke med annet enn en grafisk detalj i tillegg til det som nå har vært nevnt av ortografiske forhold, og det er bruken av bokstaven *å* for tidligere *aa*. Alma Erichsens bok er den eneste som kun har *aa*, søsterens bok har 2 *å* mot 44 *aa*. I Amalie Sætres bok finner vi 7 tilfeller av *å* mot 129 *aa*. Bokstaven *å* dukker i denne boken opp i til sammen 4 tekster, fordelt på 3 riksmålstekster og 1 landsmålstekst; 3 av tekstene der *å* er brukt, har også *aa*. Det ser altså ikke ut til å være et prinsipp å velge *å*, men heller at *å* har begynt å fungere som en relevant variant. I Sofies bok er bokstaven *å* brukt i 6 minner, halvparten av dem på landsmål, den andre halvparten på riksmål. I to av disse finner vi ikke *aa* i tillegg. Det mest *å*-rike minnet ser slik ut:

Vær tro i ord og kjæk i dåd / og ubekjent med svig!! følg / gjerne ~~kløge~~ gode venners råd og det / skal både dig. Din uven du ei hade / må, men følg din frelsers bud / forlader så skal du og få! forla- / delse hos Gud. /

Det er en noe sterkere tendens til å ta inn den nye bokstaven *å* i bøkene til søstrene Sætre enn i bøkene til søstrene Erichsen. Selv om det ikke er i landsmålstekstene det er mest bruk av *å*, kan en likevel regne med at bevisstheten rundt flere målformer og flere skrivemåter kan ha gjort at det å skifte *aa* ut med *å* virket mer naturlig i det skriftspråklige miljøet bøkene er representanter for.

6 Hva het skriverne?

6.1 Fornavn

Vi skal nå vende tilbake til fratekstene og se hva navnene til minnebokskriverne kan fortelle om språkkulturen bøkene er blitt til i, i en periode som er svært interessant i et norsk, navnehistorisk perspektiv.⁹ De fleste av dem som skrev i disse bøkene, var født i løpet av de to siste tiårene av 1800-tallet, en periode da både gammelnorske navn og engelske navn var moderne (Alhaug 2005; Særheim og Kruken 2018).

Tilfanget av mannsnavn i dette materialet er for lite til at det kan brukes, så denne gjennomgangen må dessverre kun ta for seg kvinnenavn. Tabell 2 viser fornavnene delt inn i kategoriene *Nordiske navn*,¹⁰ *Kristne navn*, *Engelske navn* og *Annet*. På samme

⁹ Takk til kollega Ivar Utne for inspirasjon til og hjelp med del 6.

¹⁰ Aasen bruker begrepet *Norske navn*, men Alhaug (2005, 1) argumenterer for at *nordisk* er mer korrekt, siden mange av navnene det er snakk om, var i bruk allerede før vikingtiden, og at det kan være vanskelig å vite hvor i Norden det først ble tatt i bruk.

måte som temakategoriene i del 4 er disse valgt ut fra både faglitteraturen og materialet. Ivar Aasen ([1878] 1980) deler inn i *Norske, Fremmede og Nydannede Navne*, en inndeling som også finnes i Særheim og Kruken (2018), mens Utne (2011) har kapitler viet *De gamle norske fornavnene* og *De kristne fornavnene*.

Minnebokeier	Nordiske navn	Kristne navn	Engelske navn	Annet
Alma Erichsen (Bergen)	Astrid	Anna	Betty	Ebba
	Erikka	Margrethe	Fanny	Thea
	Gerda	Nikoline	Jenny	
	Gunnvor	Elisa	Kate	
	Herborg	Ellen	Lilly	
	Ingeborg	Susanne		
	Ingerid			
	Ivarna			
	Signy			
	Thora			
Inga Erichsen (Bergen)	Gudrun	Anna	Grace	Agnes
	Inga	Kirsten	Lilly	Alma
	Frida	Marie		Fredrikke
Amalie Sætre (Salhus)	Ingeborg	Helene		Olga
		Anna		Sofia
	Malma	Bergitta		Karolina
		Hanna		Julia
		Jacobine		
		Karen		
		Kari		
		Kristina		
		Malena		
		Maria		
		Martha		
		Nilsine		
		Olina		
		Sina		
Helena				
Sofie Sætre (Salhus)	Ingeborg	Anna		Amalia
		Bergitta		Sofie
		Hanna		Karolina
		Johanne		Louise
		Kari		
		Katrina		
		Kristine		
		Marie		
		Oleanna		
		Oline		

Tabell 2. Fornavn i minnebøkene

Vi kan raskt slå fast at foreldrene til skriverne har vært i tråd med nasjonale tendenser. Det aller mest populære kvinnenavnet i Norge i 1875–1899 var Anna, og dette er også det vanligste i minnebøkene. 11 av skriverne heter Anna, alle bøkene har minst en skriver med dette navnet. *Ingeborg*, som er nummer 3 på den nasjonale listen, er representert i tre av bøkene.

Først når vi forlater toppen av den nasjonale listen, ser vi at det er forskjeller mellom bergensbøkene og salhusbøkene. I tillegg til *Malma*, som trolig kommer fra *Malmfrid/Målfrid* og derfor kan regnes som nordisk, er det bare *Ingeborg* av de nordiske navnene vi finner i salhusbøkene. I Bergen er det derimot tydelig at den nordiske navnerenesansen (Alhaug 2005, 2; Særheim og Kruken 2018, 344) hadde slått inn med full styrke da disse skriverne ble døpt. Særheim og Kruken (2018, 333) skriver at de nordiske navnene tok seg opp på 1870- og 1880-tallet, «etter ei langvarig spiretid.»

Ivar Aasen ([1878] 1980, 105) beskriver det som senere forskning har bekreftet, at renessansen først og fremst ble tatt imot av de øvre sosiale lag. Særheim og Kruken (2018, 345) betegner renessansen som et byfenomen, og at de som fikk nordiske navn på landsbygden, var barn av innflyttete embetsmenn.

I tillegg til de nordiske navnene har de engelske jentenavnene, de fleste med utlyd på *-y*, fått innpass i det sosiale miljøet som søstrene Erichsen vanket i. De var gjerne kjæle navn i engelsk, men ikke i norsk (Særheim og Kruken 2018, 347). *Betty*, *Fanny*, *Lilly* og *Jenny* tilhører alle denne gruppen, i tillegg kommer *Grace* og *Kate*. Kristiansen (2002, 22) knytter disse navnene til en utenlandsbølge som startet like før eller ved århundreskiftet og kulminerte i 1920-årene. Han nevner at kontakt med engelsktalende kan ha spilt inn, for eksempel via hjemvendte amerikafarere og sjøfolk. En kan også tenke seg litterære forbilder her, i form av amerikabrev der amerikanere er nevnt, og kanskje også oversatt populærlitteratur der hovedpersonene har beholdt sine engelske navn.

6.2 Etternavn

Også fordelingen av etternavn i de fire minnebøkene bekrefter det som Særheim og Kruken (2018, 361–363) presenterer. Mange av skriverne signerer bare med fornavn, så antall etternavn er lavere enn antall fornavn. Men det er nok til at vi kan se en tendens: I de to salhusbøkene signerer de fleste skriverne med et gårdsnavn som er kjent fra Nordhordland, og vi kan gå ut fra at dette er de gårdene skriverne hadde vokst opp på. Det er *Blomdal*, *Gjelland*, *Grindheim*, *Havre*, *Helle*, *Langhelle*, *Lillevedt*, *Manger*, *Mjelde*, *Molvik*, *Morken*, *Myking*, *Olsvold*, *Rosnæs*, *Runhovde*, *Sætre*. Utover disse gårdsnavnene brukes navn på *-sen*. Navn på *-son* eller *-dotter* brukes ikke.

I de to bergensbøkene er kategorien *Annet* vanligere. Av i alt 44 minner med etternavn er hele 13 underskrevet med navn som verken er norske gårdsnavn eller patronym: *Benemann, Buch, Böschen, Dahm, Deetjen, Fleischer, Frick, Geelmeyden, Grung, Lampe, Meyer, Warncke*. Mange av disse er gamle innvandrernavn med opprinnelse i tyskspråklige områder. Noen av skriverne i bergensbøkene har gårdsnavn, men i motsetning til de gårdsnavnene som finnes i salhusbøkene, er mange av disse ikke lokale, med *Rolland* som et klart unntak: *Bøe, Eide, Folkestad, Gjelvig, Holm, Horntvedt, Rolland, Röed*. I gruppen patronym er forskjellen mellom by og bygd derimot liten. *Andersen, Monsen, Olsen og Arnesen* er eksempler på navn som brukes begge steder.

Oppsummert kan vi hevde at navnematerialet i disse minnebøkene speiler det litteraturen om både fornavn og etternavn i by og bygd på slutten av 1800-tallet beskriver. I byen finner vi nordiske og engelske fornavn, etternavnene er enten patronym, tyske navn, eller ikke-lokale gårdsnavn. På bygden finner vi kristne fornavn i lokal tilpasning, etternavnene er patronym og lokale gårdsnavn.

7 **Avrunding: ungdommelig tekstpraksis i by og bygd**

Rundt århundreskiftet var det dem som hevdet at Norge besto av to kulturer, en fremmed og en hjemlig (se diskusjon hos Frøyen og Time 1996). De mente en av hovedmotsetningene var mellom by og bygd, som representerte det fremmede (by) mot det hjemlige (bygd). Konsekvensen for dem som målbar et slikt syn, var at den hjemlige kulturen måtte ta over for den fremmede. Andre, som historikeren Yngvar Nielsen (1886), avviste delingsteorien og mente at det typisk norske var en tilpasning av internasjonalt kulturgods. Som eksempel nevner han nasjonaldraktene, som «repræsenterer Bondens Opfatning af de almindelige europæiske Moder» (Nielsen 1886, 21). Minnebokskrivningen kan ses i lys av begge oppfatningene. Enten er det fremmed kulturgods som burde erstattes av noe annet og mer norsk, eller det er internasjonalt kulturgods som fant sin plass som del av norsk tekstpraksis. Riktigst er det vel å si at minnebokkulturen er internasjonal, og at den i Norge, ut fra det denne artikkelen har kunnet vise, ytret seg litt forskjellig i bykultur og i bygde-/industriestedskultur. Men både Angermann, Klintberg og Blaakilde melder fra sine land at sosiale forskjeller og ikke minst forskjeller mellom bykultur og bygdekultur viser seg i minnebokmaterialet deres, så et særnorsk fenomen er det ikke at by står mot bygd.

Analysene av minnebøkene til søstrene Sætre og søstrene Erichsen viser, i tillegg til to ulike familiekulturer, skriftkulturen i minst tre ulike nettverk: nettverket rundt søstrene Erichsen, nettverket rundt søstrene Sætre i Salhus og nettverket rundt søstrene Sætre på Manger. Selv om materialet ikke er representativt for all ungdom på disse stedene i den aktuelle perioden, er det godt over 150 skribenter representert i

studien (197 tekster, men samme skriver er noen ganger representert ved flere tekster). Det er altså mulig at flere studier av lignende data ville gitt tilsvarende resultater.

Arbeidet med disse tekstene har vist hvor treffende tittelen på Rossins avhandling er, når han legger vekt på variasjoner innenfor en enhetlig teksttype (*Studien zu den Variationen einer stereotypen Textsorte*). Trolig er det rimelig å tolke forskjellene mellom minnebøkene fra nordhordlandsk bygde- og industristedsmiljø på den ene siden og minnebøkene fra Bergen på den andre i et variasjonsperspektiv heller enn i et to-kultursperspektiv, selv om forskjellene mellom by og land er tydelige: det religiøse alvor på landet mot et mer humoristisk preg i byen, utfyllende til- og fratekster på landet mot en tendens til å la hoveddiktet stå for seg selv i byen. På landet tegner man mindre enn i byen, og rettskrivningen er mer variert. Det er også kun på landet at skriverne, særlig de mannlige, tar landsmålet i bruk, til tross for at en forening som Vestmannalaget var svært populær i Bergen på den tiden (Hubacek 1996). Også navneskikkene er forskjellige i byen og på landet i den aktuelle perioden.

Studien er også et bidrag til norsk språkhistorie ved at den viser hvordan unge mennesker i by og bygd brukte de skriftspråksressursene de hadde tilgang til, for å skape vennskapstekster. Rettskrivning og tekstpraksis peker både bakover mot det dansk-norske skriftspråket og fremover mot utbyggingen av skriftspråk basert på norsk tale.

Referanser

- Alhaug, Gulbrand. 2005. «Fornamn i 1905». *Språknytt* 1–2: 1–7.
https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/2005/Spraaknytt_1-2_2005/Fornamn/
- Angermann, Gertrud. 1971. *Stammbücher und Poesialben als Spiegel ihrer Zeit nach Quellen des 18.–20. Jahrhunderts aus Minden-Ravensberg*. Münster: Verlag Aschendorff.
- Bjørhusdal, Eli. 2001. *Målkvinner før 1900*. [Skrifter frå Ivar Aasen-Instituttet nr. 12.] Volda: Høgskulen i Volda.
- Blaakilde, Anne. 1988. «Pigernes poesibøger». *Folk og Kultur* 17 (1): 21–30.
<https://tidsskrift.dk/folkogkultur/article/view/65835/94765>
- Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 2020. *Ordbog over det danske sprog. Historisk ordbog 1700–1950*. Sist besøkt 15. juni 2020.
<https://ordnet.dk/ods>
- Den departementale rettskrivningskomite. 1918. *Den nye rettskrivning. I Riksmål, II Landsmål*. Kristiania: Det mallingske boktrykkeri.

- Ekrem, Carola. 2002. *Lev lykkelig, glöm ej mig! Minnesböckernas historia*. [Svenska litteratursällskapet i Finlands skrifter 644.] Helsingfors: Svenska litteraturselskapet.
- Enerstvedt, Åse. 1987. *Roser er røde... Minneboken fra 1790 til idag*. Oslo: Adventura.
- Frøyen, Morten Haug og Sveinung Time. 1996. *Arne Garborgs kulturnasjonalisme. To studiar*. [KULTs skriftserie nr. 61.] Oslo: Norges forskningsråd.
- Helk, Vello. 1994. «Stambogsstudier. Med forskningsoversigt, tilbakeblik og ajourføring». *Fund og Forskning* 33: 171–224.
DOI: <https://doi.org/10.7146/fof.v33i1.40740>
- Helmers, Marguerite. 2018. «Handwritten Rebellion: Autograph Albums of Irish Republican Prisoners in Frongoch». *New Hibernia Review* 22 (3): 20–38.
DOI: <https://doi.org/10.1353/nhr.2018.0028>
- Herzebergs, Dana. 2009. «What Palestinian Girls Want: «Reading» Adolescence in their Autograph Books». *Journal of Middle East Studies* 41 (2): 181–183.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020743809090564>
- Hoel, Oddmund L. 2014. «Eit maskulint prosjekt? Kjønnsperspektiv på målreisinga 1885–1940». I *Der var ruskut å leggja utpå'. Ti år med mastergraden i nynorsk skriftkultur*, redigert av Jens Johan Hyvik og Stephen J. Walton, 85–100. Oslo: Novus.
- Hubacek, Sven-Erik. 1996. «Die Landsmaalbewegung in Bergen von den Anfängen bis zum Tode Henrik Krohns 1879. I. Teil». Doktoravhandling, Universitetet i Wien.
- Ibsenforbundet. 1997. *Anna Stouslands minnebok. Med innledning av Hege M. Hobæk*. Skien: Ibsenforbundet.
- Klintberg, Bengt af. 1978. *Harens klagan och andra uppsatser om folklig diktning*. Stockholm: Bokförlaget Pan/Norstedts.
- Kristiansen, Jan Erik. 2002. «Fra Kari og Ola til Sara og Thomas». *Samfunnsspeilet* 1: 22–26.
- Lundeby, Einar. 2001. «Sære nordmenn skriver som de vil!» I *Som Erik som 70 sproglige åbninger. Festskrift til Erik Hansen*, redigert av Pia Jarvad, Frans Gregersen, Lars Heltoft, Jørn Lund og Ole Togeby, 383–392. København: Hans Reitzel forlag.
- Nasjonalbiblioteket. 2020. «NB N-gram». Sist besøkt 15. juni 2020.
https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/
- Nesse, Agnete. Under publisering a. «Writing in Norway: Literacy, variation and change». Cambridge: *The Cambridge Handbook of Historical Orthography*.
- Nesse, Agnete. Under publisering b. «Poetic resistance: Girls' autograph albums during WWII in Norway». *Scandinavian Studies*.
- Nielsen, Yngvar. 1886. *Er der i Norge et Folk eller to Folk, en Kultur eller to Kulturer? Indledningsforedrag ved en Diskussion i Studentersamfundet den 16de Oktober 1886*. Christiania: N. Hviids Bogtrykkeri.

- Nygaard, Rolf R. 1945. *Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Rettskrivningsstrevet i bokmålet inntil 1907*. Oslo: Johan Grundt Tanum.
- O'Dell, Ilse. 1992. «Jost Amman and the «Album Amicorum». Drawings after Prints in Autograph Albums». *Print Quarterly* 9 (1): 31–36.
- Popp, Daniel. 1977. *Asbjørnsens linguistic reform. I Orthography*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rossin, Jürgen. 1985. *Das Poesialbum. Studien zu den Variationen einer stereotypen Textsorte*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Skjelbred, Dagrun. 2000. «'Jeg ser at din Mindeblomst er paa Vandring.' En tekstanalyse av ei minnebok fra Hamar Seminarium 1878–1880». *Maal og Minne* 2000 (1): 85–100.
- Særheim, Inge og Kristoffer Kruken. 2018. «Kapittel 4: Namn». I *Norsk språkhistorie. II Praksis*, redigert av Brit Mæhlum, 316–363. Oslo: Novus.
- Utne, Ivar. 2011. *Hva er et navn? Tradisjoner, Navnemoter, Valg av fornavn og etternavn*. Oslo: Pax forlag.
- Vikør, Lars S. 2018. «Kapittel 4: Standardspråk og normering». I *Norsk språkhistorie. III Ideologi*, redigert av Tove Bull, 327–419. Oslo: Novus.
- Aasen, Ivar. (1878) 1980. *Norsk Navnebog eller Samling af Mandsnavne og Kvindenavne*. Kristiania: P. T. Mallings Boghandel. [Faksimile med forord og kommentarer av Per Nordseth utgitt av Børsums Offset-trykkeri A/S.]

Abstract

The article deals with four memory books kept between 1899 and 1916. The starting point is a holistic approach to the text type, where both the theme of the memory verses, structure and illustrations are analyzed in addition to language. In two of the books, *Landsmål* is used to some extent, and this use is also included in the analysis together with some aspects of the spelling. Since this is a text type that is both dated and signed with names, the first and last names of most writers are also analyzed. All analyses show differences between the two books that belonged in the city and the two that belonged in rural and industrial environments. This is discussed in the light of Norwegian cultural history and international research on memory books.

Agnete Nesse
Universitetet i Bergen
agnete.nesse@uib.no